

Кудрявцева К. П.

асистент-стажист, кафедра живопису та композиції, Національна академія образотворчого мистецтва і архітектури, м. Київ

ДО ПИТАНЬ ТЕОРІЇ КОМПОЗИЦІЇ: ПРОБЛЕМА ВИЗНАЧЕННЯ ПОНЯТТЯ КОМПОЗИЦІЇ У СТАНКОВОМУ ЖИВОПИСУ

Анотація. У даній статті розглянута проблема визначення поняття «композиція» у станковому живопису. Проаналізовано теоретичні роботи науковців, здійснена спроба визначити зміст поняття композиції у станковому живопису, а також розрізнити значення термінів «композиція» та «компоновання».

Ключові слова: станковий живопис, теорія композиції, композиція станкової картини, компоновання, ідея, форма, художній образ, цілісність.

Аннотация. Кудрявцева Екатерина Петровна. *К вопросам теории композиции: проблема определения понятия композиции в станковой живописи.* В данной статье рассмотрена проблема определения понятия «композиция» в станковой живописи. Проанализированы теоретические работы учёных, осуществлена попытка определить содержание понятия композиции в станковой живописи, а также выявить различия значений терминов «композиция» и «компоновка».

Ключевые слова: станковая живопись, теория композиции, композиция станковой картины, компоновка, идея, форма, художественный образ, целостность.

Annotation. Kudryavtseva Katerina. *Concerning with the Theory of Composition: the Problem of the Definition of Easel Painting Composition's Concept.* The problem of the definition of the concept «composition» in easel painting was under review in this article. The concern to this subject scientists' theoretical works was analyzed. The attempt to define the content of easel painting composition's concept, as well as differences between terms «composition» and «arrangement» have taken place in this article.

Key words: easel painting, the theory of composition, easel painting composition, arrangement, idea, form, artistic image, integrality.

Надійшла до редакції 03.12.2012

Постановка проблеми. Композиція є однією з базових категорій мистецтвознавства, проте досі не існує добре розробленої теорії композиції у живопису. Крім того, сам термін «композиція» використовується з різними відтінками значення: як сюжетно-тематична картина; навчальна дисципліна; як етап роботи над твором, коли з'ясовується загальна геометрична конструкція картини та розміщення предметів на площині полотна; як певна геометрія картини, що підпорядковується законам гармонії, де основну роль відіграє золотий переріз; як творчий метод художника; процес роботи над твором; результат творчого процесу як особлива якість цілісності у конкретному творі мистецтва. Немає однозначного та загальноприйнятого визначення поняття «композиція у живопису», а також існує певна плутанина з використанням слів «композиція» та «компоновання»: часто вони постають як рівнозначні.

Аналіз досліджень і публікацій. Кількість робіт, присвячених дослідженню композиції в образотворчому мистецтві відносно невелика. Деякі з них визначають поняття композиції в контексті аналізу живопису (Юон К. Ф., Григор'єв С. О.), в інших – прагнення охопити категорію композиції в цілому, визначити її особливості, типологію композиційних форм (Фаворський В. А., Волков М. М.). Але в основному – це аналіз окремих аспектів композиції (Алпатов М. – історичний нарис розвитку композиції; Арнхейм Р., Руубер Г. – закономірності візуального сприйняття; Волков М. М. – колір у живопису; Успенський Б., Жегін Л. Ф. та Раушенбах Б. В. – побудова простору у картині; Власов В. – ряд питань; Даніель С. М. – вплив філософських поглядів епохи на композиційні форми на прикладі класичної доби; Писанко М. – рух, простір і час в образотворчому мистецтві; Свєшников О. В. – композиційне мислення на прикладі роботи над створенням живописного твору; Яковлев М., Ковальов Ф. В. – геометричний аспект художнього формотворення, золотий переріз та ін.). У теоретичних роботах вищезазначених науковців визначення поняття «композиція» відрізняються, але у той же час можна побачити деякі спільні риси і доповнення змісту поняття композиції.

Метою запропонованої статті є проаналізувати теоретичні роботи науковців і спробувати визначити зміст поняття «композиція» у станковому живопису, тобто сукупність суттєвих ознак, які притаманні композиції станкової картини, а також розрізнити значення термінів «композиція» та «компоновання».

Виклад основного матеріалу.

У загальному значенні композиція – це побудова художнього твору, що зумовлена його змістом, характером та призначенням. Композиція – це «найважливіший, організуючий момент художньої форми, який надає твору єдність та цілісність, підпорядковуючи елементи один до одного та до цілого» [1, т. 12; 593]. Як тип структури, композиція має складний та досконалий рівень організації, у якому ні один з елементів не можна прибрати, додати чи замінити, адже кожен елемент має своє унікальне значення лише у такій неповторній системі елементів [2, т. 4; 565].

У теоретичних роботах науковці дещо по-різному визначили сутність композиції в образотворчому мистецтві. Наведемо основні з них:

1. Фаворський В. А. наголошував на тому, що спрямування до композиції є «прагненням цілісно сприймати, бачити та зображувати «різнопросторове» та «різночасове». За його словами, найсуттєвіше питання у теорії композиції – це питання цілісності зображення, яке стосується і ескізу, і картини, а також роботи з натури. І якщо уявляти, ніби композиція додається до зображення, а не є його частиною по суті, то це буде невірно [11; 219]. Автор виділив час як суттєвий фактор композиції.
2. Юон К. Ф. характеризував композицію як конструкцію – розподілення частин на площині, а також як структуру, яка визначається площинними факторами; а простір – це засіб, що доповнює композицію [12].
3. Жегін Л. Ф. та Успенський Б. А. вважали, що центральною проблемою композиції у різних видах мистецтва, є проблема «точки зору», і у живопису проблемою точки зору є проблема перспективи. Найвиразнішими є твори, у яких синтезовано різні точки зору [6], [10; 9-10].
4. Григор'єв С. О.: «композиція – не звичайний, простий розподіл, а впорядкування матеріалу, приведення компонентів у взаємозв'язок, встановлення між ними різних відносин: психологічних, пластичних та кольорових; разом з тим, композиція – це певне розташування компонентів картини з метою розкрити головне – ідею твору. Виділення головного і вирішення картини в цілому, її образу – це і є композиція [5; 274].
5. Ковальов К. Ф.: композиція твору – це «побудова, взаємозв'язок частин, який забезпечує цілісність зображення та направлений на розкриття змісту та ідеї твору» [7; 41].
6. Автор відомої книги «Композиція у живопису» Волков М. М., починаючи від загального визначення композиції як «головної форми творів мистецтва» [3; 9], розмежував такі близькі поняття, як структура, конструкція та композиція, які у художній практиці та у роботах інших дослідників часто вживались як рівнозначні:

- структура – це найбільш загальне поняття, її елементи можуть змінюватись тому, що вона не обов'язково виявляється як завершене ціле, а лише утворює загальний характер зв'язків та принцип формотворення;
- конструкція – це тип структури, де елементи пов'язані функціональними зв'язками, отже цілісність визначається єдністю функції, а частини можуть бути замінені чи доповнені без руйнування функціональної єдності [3; 25].

Автор зазначив, що зв'язки, які утворюють композиційне ціле, – це конструктивні та смислові зв'язки, і функція перших – створювати та укріплювати другі [3; 23-27]. Композиція – це «замкнена структура з фіксованими елементами, які пов'язані єдністю ідеї». А композиція картини – це «побудова сюжету на

площині у межах «рами». Метою та формоутворюючим принципом композиції картини є, однак, не побудова сама по собі, а смисл. Конструкція (побудова) виконує функцію подання смислу» [3; 27].

У вище наданих варіаціях визначення поняття композиції її суттєвою ознакою є **цілісність**: всі елементи зображення підпорядковані один до одного і до цілого, а також до змісту картини. Ідея твору та форма зображення взаємозумовлені: у певній формі фіксується відповідний зміст. У композиції, таким чином, кожний елемент має своє унікальне значення тільки у даному поєднанні всіх елементів, тому не можна забрати, додати чи замінити жодного, навіть найменшого, елементу, не порушивши цілого та не змінивши зміст твору.

Цікавою та цінною є книга Даніель С. «Картина класичної епохи», яка присвячена проблемам композиції у західноєвропейському живописі 17 ст. За змістом вона є своєрідною протилежністю та доповненням до роботи Волкова М. М. у підході до розуміння живописної композиції: автор прагне розглянути композицію картини у динаміці становлення композиційної форми. Науковцем проаналізовано різні композиційні форми зазначеного періоду, але, за словами автора, «головна увага зосереджена не стільки на формах, скільки на принципах їх породження» [4; 8], зумовлених зміною філософських поглядів суспільства в цілому, та створенням власної концепції окремими митцями. За словами автора, композиція – це форма зіткнення різних художніх традицій, діалектика «універсального» та «актуального» [4; 11].

На думку Даніель С., «композиція не може бути виділена як навіть відносно автономний рівень організації зображення. Композиція організує зображення на всіх його рівнях, та на всіх етапах роботи живописця – від визначення формату до останнього мазка ... Композиція є форма існування Картини як такої – як органічного цілого, смислової єдності» [4; 6]. І «сукупність зв'язків, що забезпечують існування твору як смислової єдності, і охоплює, врешті решт, категорія композиції» [4; 168].

У заключній частині книги автор плавно переходить до композиційного мислення, і говорить про те, що робити висновок про живопис, виходячи з його зовнішності, так само важко, як і щодо людини, тому що картина розкривається у «поведінці», в динаміці спілкування з нею, в діалозі свідомості автора і глядача: «картина є експозиція думки в композиції чуттєвого образу» [4; 167].

Ці думки були надалі розвинені Свешніковим О. В. у дослідженні композиційного мислення у живопису. Автор визначив композицію як «головну форму художнього діалогу між митцем та глядачем. При цьому основною задачею композиційного мислення буде організація форми такого діалогу» [8; 5]. Була запропонована нова модель композиційного мислення, в основі якої лежить «принцип динамічного взаємозв'язку елементів, розумовим маршрутом вистроєних відповідно до уявлення про «максимум інформації» [9; 8].

Окремо треба зупинитись на художньому образі. Це невід'ємна категорія будь-якого твору мистецтва, оскільки саме за допомогою художніх образів митці втілюють свої думки та почуття. Тому **художній образ** є важливою категорією композиції, який також втілюється як єдність змісту і форми – тобто конкретного та абстрактного. У художньому образі присутні логіка та емоційність, риси традиційного та нового, виявлення загального у конкретному, наявність контрасту та аналогії і т.д. Всі ці пари є діалектичною єдністю протилежних речей, – це приклад того, як в художньому образі проявляється певна аналогія з життям. У картині ці категорії перекладаються на пластичну мову живопису. Таким чином, наприклад, зображення прозаїчних предметів перетворюється у «картину світу» – «простий натюрморт може перевтілитись у всесвіт, а портрет однієї людини – у «портрет епохи» [2, т 4; 571- 572]. І тому називати композицією тільки сюжетно-тематичну картину – значить заперечувати художню складову та духовну цінність різних жанрів живопису.

Підсумовуючи все вище сказане, можна сказати, що **композиція картини** – це найдосконаліша організація твору, яка, завдяки особливому мисленню художника, створює нову, художньо-образну реальність, втілюючи у матеріальній формі картини духовну ідею пластичною мовою живопису.

Також для виявлення змісту та суттєвих ознак композиції як такої у станковому живопису важливим є розуміння його специфічності. Воно полягає, поперше, у тому, що головним специфічними засобом живопису є колір. По-друге, певна тривимірна модель навколишнього світу зображується на двовимірній, обмеженій рамою, картинній поверхні, яка не входить в структуру певного архітектурного ансамблю. Також буквальний рух у картині відсутній, – натомість втілюється візуальний його образ. Разом з рухом постає проблема часу, який так чи інакше має трансформуватись у просторові відношення в межах картинного поля.

Отже, аналізуючи певний конкретний елемент зображення, його матеріальні властивості (форму, колір, фактуру зображення предметів та простору, розташування в межах картинного поля), а також засоби виділення та об'єднання певних елементів (співвідношення форм та кольорів, контрасти, ритми та ін.), треба брати до уваги їх змістовну складову, – в цьому і полягає складність вивчення композиції у живопису та створенню відповідної теорії.

Повертаючись до зазначеної вище мети розрізнити терміни «композиція» та «компонування» треба сказати, що вони по суті протилежні: компонентування – це розміщення на площині певних елементів зображення, визначення найкращого розташування загальних мас та окремих елементів в межах картинної площини, – тобто це механічне поєднання певних компонентів, а композиція – це органічна цілісність ідеї та форми. Компонування може бути виділене як етап роботи над композицією [4; 5-6].

Висновки. Суттєвою ознакою композиції у живописі є цілісність: всі елементи зображення підпорядковані один до одного і до цілого, а також до змісту картини. Ідея твору та форма зображення взаємозумовлені: у певній формі фіксується відповідний зміст. У композиції, таким чином, кожний елемент має своє унікальне значення тільки у даному поєднанні всіх елементів, тому не можна забрати, додати чи замінити жодного, навіть найменшого, елементу, не порушивши цілого та не змінивши зміст твору.

Важливою категорією композиції є художній образ, який також втілюється як єдність змісту та форми – тобто конкретного та абстрактного. У художньому образі присутні логіка та емоційність, риси традиційного та нового, виявлення загального у конкретному, наявність аналогій та контрастів. Всі ці пари є діалектичною єдністю протилежних речей, – це приклад того, як в художньому образі проявляється певна аналогія з життям. У картині ці категорії перекладаються на пластичну мову живопису.

Можна сказати, що композиція станкової картини – найдосконаліша організація твору, яка, завдяки особливому мисленню художника, створює нову, художньо-образну реальність, втілюючи у матеріальній формі картини духовну ідею пластичною мовою живопису.

Називати композицією тільки сюжетно-тематичну картину досить не коректно, оскільки композиція – це особлива цілісність твору, який втілює ідею у формі.

Терміни «композиція» та «компонування» по суті протилежні: компонентування – це розміщення на площині певних елементів зображення, механічне поєднання, а композиція – органічна цілісність.

Література:

1. Большая Советская Энциклопедия, в 30-ти томах, Гл. ред. Прохоров А. М. Изд. 3-е Москва: Советская Энциклопедия, 1973г.
2. Власов В. «Новый энциклопедический словарь изобразительного искусства» в 10 томах., Санкт-Петербург, «Азбука – Классика», 2007г.
3. Волков Н. Н. «Композиция в живописи» – Москва: «Искусство», 1977г., 363с.
4. Даниель С. «Картина классической эпохи. Проблема композиции в западноевропейской живописи 17 века», Л: Искусство, 1986 г., 199 с.
5. «Живопись» практическое пособие для начинающих и самодеятельных художников. Ред. Тимофеева Р. В., Москва: Искусство, 1964г., 400с.
6. Жегин Л. Ф. Язык живописного произведения. — М.: Искусство, 1970. — 125 с.
7. Ковалёв Ф. В. «Золотое сечение в живописи» – Киев: «Выща школа», 1990г., 142с.
8. Свешников А. В. Композиционное мышление. Анализ особенностей художественного мышления при работе над формой живописного произведения. : Москва, 2001 г., 273 с.
9. Свешников А. В. Композиционное мышление в изобразительном искусстве. Автореферат диссертации на соискание учёной степени доктора искусствоведения. Санкт-Петербург, 2004г.
10. Успенский Б. А. Поэтика композиции. – СПб.: Азбука, 2000. – 348 с. – (Academia). – 280 с.
11. Фаворский В. А. «Литературно-теоретическое наследие» – Москва: Советский художник, 1988г., 588с. илл.
12. Юон К. Ф. «О живописи», Москва, 1937 г.